

ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ ЯК ЗАСОБУ БОРотьБИ З ПОЛІТИЧНИМИ ПРОТИВНИКАМИ ЗА "ПОВІСТЮ ВРЕМ'ЯНИХ ЛІТ"

Р.А. КАЛЮЖНИЙ, В.І. МАКОВСЬКИЙ, В.Г. ЧУБАТЕНКО

Дозглядаючи проблеми кримінального покарання як засобу політичної боротьби, ми знаходимо першу згадку про них у вітчизняних джерелах — "Повісті Врем'яних літ" під 1034 роком*: "В то же лето всади Ярослав Судислава в поруць брата своего, Плескове; отклеветаны к нему".

Як для літопису, то автор надає значну інформацію, тобто зазначає рік, місце, хто і кого ув'язнив, а також причину ув'язнення. Отже, першим ув'язненим, за літописом, був Судислав Володимирович, найменший син Володимира Святого, якого ув'язнив брат — Ярослав Мудрий, і місцем ув'язнення був Псков. Причина ув'язнення — наклеп на Судислава перед Ярославом, але в чому полягає його зміст, літописець нам не повідомляє. Можливо, у тому, що Судислав мав намір претендувати на права й володіння, а можливо й на більшу владу на Русі.

Якщо взяти до уваги, що ув'язнення Судислава хронологічно поступається смерті Мстислава, яка зазначена також під 1034 роком, то

* Проте у західній хроніці Тітмара згадується про застосування тюремного ув'язнення як засобу ізоляції політичного противника ще у часи Володимира Святого, який, дізнавшись про те, що його небіж Святополк, підбурюваний своїм тестем королем Польським Болеславом, готує змову, у превентивних цілях заточив до в'язниці самого Святополка, його дружину та її духовника єпископа Рейнберга. Подальшу долю Святополка різні історики подають по-різному: М.М. Карамзін і М.С. Грушевський схиляються до думки про те, що Володимир незадовго до смерті, простивши, звільнив із ув'язнення Святополка²; М. Котляр та В. Смолій висловлюються за те, що Святополк утік із ув'язнення, залишивши там дружину з її духовником, і вони перебували в полоні Ярослава до захоплення Святополком Києва³; Ю. Свідерський, не простежуючи долю Святополка та його дружини, зазначає лише, що єпископ Рейнберг в ув'язненні й помер⁴.

Калюжний Ростислав Андрійович — доктор юридичних наук, начальник кафедри державно-правових дисциплін Київського інституту внутрішніх справ, полковник внутрішньої служби;

Маковський Володимир Іванович — методист Республіканського науково-методичного центру Української академії внутрішніх справ;

Чубатенко Володимир Григорович — старший викладач, майор міліції.

можна висунути гіпотезу, що Судислав мав певні права на Мстиславову спадщину.

Як би там не було, але підстав для ув'язнення Судислава виявилось замало, і його злочин відповідно до "Правди" Ярослава не карався тюремним ув'язненням. До речі, у "Правді" Ярослава і Ярославичів немає жодної статті, де б у вигляді покарання визначалося ув'язнення. У даному випадку має місце не переслідування за злочин, а лише політична боротьба. Понад 26 років Судислав (за життя Ярослава — 19 років) перебував в ув'язненні, але Ярослав так і не знайшов часу винести йому остаточний вирок. Очевидно, це сталося тому, що у князя не було доказів здійснення братом злочину, а скоріше за все — не було бажання ділити з ним свою владу.

Отже, коли ми говоримо, що Володимир Святославич був канонізованим святим і батьком ще двох святих — Бориса та Гліба, то слід сказати, що він був також батьком першого тюремника Ярослава і першого ув'язненого Судислава. (А за Тітмаром і сам був тюремником.)

До речі, про свого дядька згадали племінники в 1059 році, через п'ять років після смерті батька: "Изяслав и Святослав и Всеволод посадища стрья своего ис поруба, сведевша 20 и 4 лет, и водивше и ко кресту и бысть черныцем".

Зрозуміло, що після смерті Ярослава найбільші права на великокнязівську владу мав ув'язнений Судислав. У зв'язку з цим племінникам і знадобилось п'ять років на роздуми, що вдіяти з дядьком. До якої клятви племінники привели дядька після звільнення, літописець теж не повідомляє, але, не довіряючи його клятві, вони зробили його ченцем.

Отже, ні про який злочин цього ув'язненого на Русі не може бути й мови, він був жертвою суто політичної боротьби, і не було ніякої можливості позбутися його іншим способом, окрім ув'язнення.

Остання згодка про Судислава, вже як про ченця, ми маємо під 1063 роком: "Преставися Судислав, брат Ярослава, и погребаша и во церкви святого Георгия".

На перший погляд, згадка нібито і не має прямого відношення до досліджуваної проблеми. Але ж пригадаємо: місце ув'язнення Судислава — Псков, місце визволення і постриження подається не зовсім визначеним. Якщо врахувати, що Святослав, Изяслав і Всеволод ніколи разом не збиралися у Пскові, то рішення про його визволення приймалося ними скоріше за все в Києві. Поховання ченця в київській церкві є одним з доказів того, що він був пострижений після визволення із ув'язнення саме в Києві. Чому, коли і ким Судислав був переведений до київської в'язниці, ми не знаємо, але безперечно, що це мало забезпечити більш надійні умови його утримання.

Отже, місця ув'язнення існували не лише в столиці, де перебував князь, а й в інших містах. Тому починати традицію появи їх з Ярослава немає ніякого сенсу, бо очевидним є те, що місця ув'язнення існували ще до Київської держави. Щодо переведення Судислава із Пскова до Києва можна зробити єдиний висновок — київська "тюрма" була більш надійною щодо умов утримання в'язнів. І пов'язане це було не з

технічними умовами утримання, а з мірою довіри князя до охорони. Хто виконував цю функцію, нам невідомо, але ймовірно, що хтось із представників князівської дружини. Функції конвою, скоріш за все, виконували також князівські дружинники.

Питання охорони в'язнів у місцях позбавлення волі важко визначити, оскільки на підставі того ж літопису ми можемо дійти висновку і про те, що вони взагалі не охоронялися. Спробуємо розглянути це питання, керуючись свідченнями "Повісті Врем'яних літ" про в'язня, так би мовити, під № 3 — князя Всеслава.

На відміну від Судислава, Всеслав не користувався авторитетом, тому що 1067 року розпочав міжусобну війну на Русі. Того ж року Ізяслав, Святослав і Всеволод розбили війська Всеслава і, присягнувши, що не зроблять йому зла, запросили на переговори. У шатрі Ізяслава його схопили. Як зазначає літописець, "Ізяслав же, приведе Всеслава Києву, и всадиша и в поруб с двумя сыньнома". Отже, за злочин батька були ув'язнені і його сини.

Умови перебування Всеслава у в'язниці нам невідомі, але про місце ув'язнення можна судити з опису його звільнення киянами, коли почалось повстання проти київського князя Ізяслава: "Людьє же высекоша Всеслава ис поруба".

М.М.Корамзін називає місце ув'язнення Всеслава "городской темницею".⁸ Важко сказати, що автор розумів під назвою "городская", але очевидним є те, що вона знаходилась не на княжому дворі.

Дійсно, виходячи з літопису, ми можемо говорити про те, що в'язниця знаходилась не на Подолі, тобто не там, де проживало міське населення, не на князівському дворі, не на дворі воєводи, який посідав друге місце після князя. Але все ж в'язниця знаходилась у межах "верхнього міста". З опису видно, що визволення Всеслава відбувалося у два етапи. Перший закінчився на тому, що кияни "отвориша погреб", тобто відчинили якусь перешкоду, яка не давала їм можливості підійти до місця ув'язнення.

Сама назва "погреб", "поруб", "яма" схиляє до того, що місце ув'язнення знаходилося нижче рівня землі, було заглиблене. Але подальший текст свідчить про інше, а саме, що це місце ув'язнення мало вікна, окрім цього через таке вікно можна було вбити в'язня. Чому саме через вікно? Вживання при описі факту звільнення слова "высекли" свідчить про те, що вхід у місце ув'язнення не відчинявся.

Аналізуючи наведені, можна сказати, що місце ув'язнення в киеворуську добу не знаходилось на княжому дворі. Воно могло бути "ямою" або "вежею", з якої ув'язнений без зовнішньої допомоги звільнитися не міг. Саме місце було оточене якимись архітектурними спорудами, що обмежували підступ до нього. Тобто давньоруська в'язниця мала засоби, що перешкождали як спробі втечі в'язня, так і спробі його визволення іззовні.

Як вже зазначалось, основною категорією в'язнів у киеворуську добу були політичні супротивники, як правило, з князівської династії, але ув'язнення застосовувалося і до інших категорій супротивників князя. Так,

би з політичними супротивниками, особами, які займали привілейоване становище. Ув'язнення застосовувалося також як спосіб утримання полонених. До нього вдавалися не за рішенням князя-судді, а волею князя-володаря, не тому, що хтось був винен у чомусь, а тому, що перебування на волі того чи іншого супротивника не влаштувало володаря.

2. Ув'язнення на Русі застосовувалося як до появи першого писаного закону — "Руської Правди", так і надалі, поза самим законом, бо в ньому ми не знаходимо жодної статті, де за скоєння якогось злочину передбачалося б ув'язнення, але є свідчення про те, що за заковування винний платив "железное".

3. Місця ув'язнення на Русі існували ще до утворення єдиної держави і були поширені по всій території. Вони розташовувались не лише в містах, де перебував Великий князь київський, а й в усіх колишніх політичних центрах племен, які згодом утворили Київську Русь.

4. У даний період тюремне ув'язнення не обмежувалося якимись термінами, а повністю залежало від волі князя.

5. Стосовно досліджуваного періоду немає ніяких підстав говорити про існування якоїсь тюремної адміністрації або про розподіл місць ув'язнення за режимом утримання. Його умови цілком залежали від волі князя.

З розпадом Київської Русі на уділи у кожному князівстві склались такі ж правила застосування ув'язнення, які були і в Києворуській державі. З часом, коли князь уже не міг сам виконувати функції суду і частково передав їх своїм помічникам — воєводам, тисяцьким та тіунам, до них перейшло і право застосовувати ув'язнення, яке нічим не обмежувалося, — вони судили на свій розсуд, як і князь.

¹ Повість Вре́м'яних літ. К., 1990. С. 240-241.

² Див.: *Карамзин Н.М.* История государства Российского. М., 1991. Т. II. С.7;

Грушевський М. Історія України-Руси. К., 1994. Т. I. С. 494, 532

³ Див.: *Котляр М.Ф., Смолій В.А.* Історія в живописах. К., 1994. С.96-98, 101-102.

⁴ Див.: *Свідерський Ю.Ю.* Боротьба південно-західної Русі проти католицької експансії в X — XIII ст. К., 1984. С. 54.

⁵ Повість Вре́м'яних літ. С. 260-261.

⁶ Там же. С. 262-263.

⁷ Там же. С. 266-267.

⁸ Див.: *Карамзин Н.М.* История государства Российского. М., 1991, Т. II-III. С.48.

⁹ Повість Вре́м'яних літ. С.322-333.

¹⁰ Там же. С. 372-373.

¹¹ Там же. С. 384-385.

¹² Там же. С. 386-387.

¹³ Там же. С. 396-397.

¹⁴ Там же. С. 398-399.

¹⁵ Там же. С. 400-401